

Етнолошка библиотека

Књига 38

Уредник
Мирослав Нишкановић

Рецензенти
Др Драгана Антонијевић
Др Милош Миленковић

Рецензентска комисија за етнологију/антропологију
Филозофског факултета у Београду

Др Весна Вучинић
Др Младена Прелић
Др Љиљана Гавриловић

Уређивачки одбор

Проф. др Мирјана Прошић-Дворнић (Northwood University Midland, SAD), проф. др Иван Ковачевић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), проф. др Душан Дрљача, Београд, проф. др Младен Шукало (Филозофски факултет Универзитета у Бања Луци, РС, БиХ), проф. др Бојан Жикић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), др Петко Христов (Етнографски институт с Музеј, БАН, Софија, Бугарска), др Младена Прелић (Етнографски институт САНУ, Београд), др Мирослава Лукић-Крстановић (Етнографски институт САНУ, Београд)

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине
Републике Србије

Иван Ковачевић
Бојан Жикић
Иван Ђорђевић

СТРАХ И КУЛТУРА

Београд
2008

Иван Ковачевић

СТРАХ И ПАНИКА*

**Социолошка прича о
шабачким канибалима**

* Овај део монографије је резултат рада на научноистраживачком пројекту "Антропологија у двадесетом веку: теоријски и методолошки домети" који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије. (Број пројекта 147037)

1. Легенда или паника

Почетком новембра 2006. године у Шапцу се раширила прича о нападима канибала у градском парку што је резултирало општим страхом. Страх од канибала у Шапцу би се могао сматрати масовном паником обзиром да је прича о појави канибала (канибалистичке секте, вампира) довела до масовне рестрикције понашања. Анализирајући причу о жилету у јабукама према којој садисти сакривају жилете и друге оштре предмете у воће и слаткише које дају деци за време америчког празника Халовин, социолог, Џоел Бест¹ је мишљења да се ради урбаној легенди, а не о масовној па-

¹ J. Best - G. T. Horiuchi, The Razor Blade in the Apple: The Social Construction of Urban Legends, *Social Problems*, Vol. 32. No.5 (Jun., 1985) 488-499. Џоел Бест допуњује и аплицира Блумерово схватање конструкције друштвених проблема, акцентирајући питање које Блумеру није било примарно: шта се догађа са "неуспешно" конструисаним друштвеним проблемима и тумачећи урбане легенде и масовне панике као неконструисане друштвене проблеме. Основе Блумеровог конструкционистичког приступа види у Н. Blumer, Social Problems as Collective Behavior, *Social Problems*, Vol. 18. No.3. 1971.

ниици. Бест овај став заснива на чињеници да су деца широм Америке и даље учествовала у празнику и да је одустајање од тога имало појединачни, а не колективни карактер. На тај начин Бест је повукао границу између ова два феномена. С обзиром на то да је прича о шабачким канибалима произвела масовну реакцију, односно масовни изостанак уобичајеног кретања на одређеним местима и у одређено време, може се закључити да појава представља класични пример масовне панике.²

Међутим, оно што Бест, будући првенствено социолог, није уочио је да у свакој масовној паници главну улогу има одређени наратив. Сасвим је прихватљиво да се тај наратив не назива урбаном легендом, већ термин "урбана легенда" остави само за оне наративе који нису довели до масовне

² Из обимне литературе о појавама масовне панике могуће је издвојити неколико карактеристичних случајева и аналитичке текстове о њима: E. A. Schuler, A Recent Epidemic of Hysteria in a Louisiana High School, *Journal of Social Psychology*, Vol. 17. No. 2. 1943. 221-235.; N. Z. Medalia - O. N. Larsen, Diffusion and Belief in a Collective Delusion: The Sietle Windshield Pitting Epidemic, *American Sociological Review*, Vol. 23. No. 3. 1958. 180-186.; N. Jacobs, The Phantom Slasher of Taipei: Mass Hysteria in a Non-Western Society, *Social Problems*, Vol. 12. No.3. 1965. 318-328.; S. M. Stahl - M. Lebedun, Mystery Gass: An Analysis of Mass Hysteria, *Journal of Health and Social Behavior*, Vol. 15. No. 1. 1974. 44-50.; R. E. Bartholomew, The South African Monoplane Hysteria, *Sociological Inquiry*, Vol. 52. No. 3. 1989. 288-300. Два прегледна текста са наведеном релевантном литературом: L. P. Boss, Epidemic Hysteria: A Review of Published Literature, *Epidemiologic Reviews*, Vol. 19. No. 2. 1997. и R. E. Bartholomew – S. Wessely, Protean Nature of Mass Sociogenic Illness. From Possessed Nuns to Chemical and Biological Terrorism Fears, *British Journal of Psychiatry*, Vol. 180. No. 4. 2002. 300-306.

акције или рестрикције понашања. Са друге стране, није немогуће, не улазећи у непотребне књижевно-фолклористичке формалне расправе, наратив, који је садржан у масовној паници, назвати управо тако – наративни предложак масовне панике. Други могући пут је улазити у сложене, а на крају арбитарне расправе о дефиницијама тј. конвенцијама и односу између фолклора и његових жанрова према гласинама и трачевима (*Rumor and Gossip*) што, заправо спречава креативно повезивање фолкористике и социјалне психологије. Већи део тог сусрета се исцрпљивао у "превођењу" појмова, констатовању сличности и разлика у њиховом дефинисању, а мање у у испитивању могућности трансфера резултата до којих је нека од две дисциплина дошла.³

У многим случајевима масовне панике, као што су краљевачки земљотрес⁴ или бановачки "бубрегаши"⁵ наративни предложак има сличну форму као неки други облици фолклора. Прича која је изазвала масовно бекство Краљевчана из града у околна села има форму пророчанства, док је

³ Види P. Mullen, *Modern Legend and Rumor Theory*, *Journal of Folklore Institute*, Vol. 9. No. 2/3. 1972. као и необјављену докторску дисертацију D. A. Bird, *Rumor as Folklore, An Interpretation and Inventory*. Дисертација о односу гласина и фолклора, одбрањена 1979. године на Indiana University (Bloomington) код познатих фолклориста Линде Деж и Ричарда Дорсона, може се у целини наћи у електронској бази ProQuest-Information & Learning (-<http://proquest.umi.com/login/user>) у оквиру сервиса "Interdisciplinary – Dissertations & Theses".

⁴ И. Ковачевић, *Антро(но)литички есеји*, "Глас Горе", Београд, 1996. 15-25.

⁵ D. Antonijević, *Legende o kradi organa: Moralna dilema savremenog društva, Етноантрополошки проблеми*, Н.с. Год. 2. Св. 2. Београд, 2007. Види нарочито 47-54.

масовни страх у Бановцима и друга два сремска села изазван причом која се, углавном, квалификује као урбана легенда. Уз истицање невелике сврсисходности велике расправе о жанровској припадности појединих текстова неопходно је наративе анализирати онако како се наративи анализирају без обзира да ли се ради о урбаним легендама или о наративима који покрећу масовну панику.

То значи да анализи претходи јасно диференциран опис понашања које се назива масовном паником и наратива који ту панику изазива.

2. Паникографија

Основни описи онога шта се у Шапцу (и Сремској Митровици) догађало и причало садржани су у новинским текстовима и извештајима новинских агенција. Дневни листови који су писали о шабачким (и сремскомитровачким) "канибалима" су "Политика", "Данас", "Вечерње новости", "Блиц" и "Курир", а новинска агенција која је пренела вест и коментар је "СИНА".

СРЕМСКА МИТРОВИЦА.¹ Сремскомитровачка полиција поднела је кривичне пријаве против четири особе које су осумњичене да су средином месеца учествовале у тучи у центру града. Пријаве су поднете против Мирослава В. (20) из Лаћарка, Радета М. (19), Цветана М. (20) и Дејана П. (19) из Сремске Митровице. Како наводи полиција, они су 15.октобра око два сата ујутро у парку код Дома омладине без икаквог повода физички напали Милана П. (18), Ђорђа Н. (19), Дражена Д. (17), Андреја К. (21) и Зорана Д. (18) из Сремске Митровице и том приликом им нанели тешке и лаке телесне повреде. Овом догађају претходила је туча између Мирослава В. из Лаћарка и Небојше С. из Сремске Митровице у којој је Небојша угризао Мирослава у пределу руке и иза уха и нанео му лаке телесне повреде.

¹ J. Zurković, Dogadjaj u Mitrovici. Tukli i ujedali prolaznike, "Danas", четвртак, 26. октобар 2006.

СРЕМСКА МИТРОВИЦА.² Незапамћено зверство у којем је група младића изуједала суграђанина Мирослава В. (20) у парку у центру Сремске Митровице, после чега је он завршио у болници, утерало је Митровчанима страх у кости. Како "Блиц" сазнаје, у том граду већ дуже време постоји група младића "Ханибал" која у центру града, у ноћним сатима, напада и уједа људе.

Ужаснути злочиним и причама који колају градом, Митровчани нашироко заобилазе парк чим се смрачи. Градом круже приче да се ради о сатанистичкој секти, али до сада званичних потврда о мотивима злочина још нема.

Напала ме је, тукла и изуједала група "Ханибал" - изјавио је Мирослав В. (20), жртва зверског иживљавања које се догодило у парку у центру Сремске Митровице. Својом исповешћу о злочину који је ужаснуо Срем он је јуче потврдио приче, које колају градом, да та група постоји.

Чуо сам да се прича по граду да наводно та група ставља металне вилице због јачине уједа, али сам мислио да су то само нагађања. Те ноћи био сам са друштвом у граду. Седели смо у једном кафићу у центру Митровице. После неколико пића отишао сам до најближег киоска по цигарете. Одједном се иза угла код зграде Гимназије појавила група мени непознатих младића. Сви су били обучени у црно, са капуљачама и у "мартинкама". Оборили су ме на земљу, а један од њих је почео да ме гризе. Не знам ни сам, у почетку се и нисам уплашио док остали из групе нису почели да ме шутирају по телу, а један од њих је, сагнут нада мнош, урлао: "Ја сам Ханибал!". Ујео ме је иза ува и гризао кроз јакну. Бранио сам се свим силама, ударао где сам стигао и, ни сам не знам како, успео да побегнем - видно узбуђен прича Мирослав В. детаље злочина.

Одмах по пријему изуједаног и изранављеног Мирослава за њим су у Службу хитне медицинске помоћи доведена још шесторица младића његових година са повредама из туче, за које се претпоставља да имају везе са хорором у парку.

² N. Božić, Mitrovacki Hanibali. Horor u centru Sremske Mitrovice. Mtrovčani u čeljustima „Hanibala“, "Blic", 27.10.2006.

Младићу В.М. је по доласку у Службу хитне помоћи указана неопходна медицинска помоћ. Утврђено је да се ради о четири уједа, од тога један је на темену. Након тога, младић је послат кући. Исте ноћи још шесторо особа повређених у тучи доведено је у Службу хитне помоћи са контузијама. О свему је одмах обавештена полиција - изјавио је др Горан Ивић, директор Здравственог центра у Сремској Митровици.

Митровчани који су се јуче јављали редакцији "Блица" тврде да овај случај у којем је страдао Мирослав В. није једини и да је у граду било још таквих хорор прича, али да се о њима и даље ћути.

ШАБАЦ,³ ЉУДОЖДЕРИ. Страх и паника завладали у Шапцу због прича о појави канибалистичке секте чији припадници ноћу нападају грађане и уједају их као вампири

Страх је завладао међу Шапчанима откако се градом проширила прича о чудној канибалистичкој секти која хара по вароши. Град бруји о томе како су се канибали настанили у Шапцу, пошто су пре тога основали своје језгро у Сремској Митровици. Вест се прочула и по околним селима, а свако има своју верзију. По једнима, ови секташи имају металне зубе, док други тврде да су им зуби попут вампирских.

Прича се да су обучени у црно, имају гвоздене зубе и харају ноћу по великом градском парку. Недавно су чак напали старијег човека кога су изуједали по врату, а онда је некако успео да им се отргне и утекне. По другој причи, једна жена им је умакла, али је успела да им види искежене зубе спремне да је изуједају. Вампири су постали главна тема у продавницама, фризерским салонима, школама.

Градски парк је омиљено састајалиште младих како дању тако и ноћу. Нико поуздано не зна да ли се канибали и вампири појављују пре или после поноћи.

Пролазим кроз парк увече кад се враћам с посла и умирем од страха од када су почеле да круже ове приче. Носим бели лук за сваки случај - каже једна госпођа, која је желела да остане анонимна.

³ М. Ераковић, Град ужаса, "СИНА - Курир", 9.11.2006.

Три пута дневно шетам свог пса Лизу, ујутро, у подне и увече, али нисам видела ниједног вампира - каже власница далматинке. И власник ретривера, који је сваке вечери у парку, тврди да није имао блиски сусрет са канибалима.

Здравственом центру "Др Лаза Лазаревић" нико од Шапчана није се у последњих неколико дана јавио са повредама од угриза. Влад Цепеш, познатији као Дракула, својевремено је заиста боравио у Шапцу. Историјске чињенице кажу да је у 17. веку учествовао у опсади на Шабац, који је био под турском влашћу.

Од тада му се губи сваки траг. Својевремено су Шапчани били опседнути тиме да се у старој шабачкој тврђави налази неко чудовиште које дише. Расправљало се да ли је то змај или духови погинулих војника. А онда се испоставило да је то био само звук воде.

ШАБАЦ,⁴ ХОРОР. Због прича о појави канибала у граду, омиљена састајалишта младих, велики парк и градска тврђава, пусти после осам сати

Од како се градом пронела прича да људоджери, припадници канибалистичке секте, харају Великим градским парком, нападају људе и уједају их великим гвозденим зубима, омиљена састајалишта младих, градски паркови и тврђава, после осам сати увече опусте. По најновијим верзијама, канибали су се преселили код шабачког моста, где су, наводно, у касне сате изуједали двоје људи.

Страх је завладао градом, а у неким основним школама наставници и учитељи саветовали су деци да из школе не иду сама, већ у групама. Чак позивају родитеље да дочекују децу и воде их из школа. Градским парком синоћ су пролазили само најхрабрији, и то у групама. Заљубљени парови, међутим, нису марили за приче о људоджерима, већ су безбрижно седели на клупама. Група деце јурила се по старој недовршеној и напуштеној згради, не хајући за хорор приче. Затекли смо и две девојке у друштву са друговима.

⁴ Миланка Ераковић, Шабац канибал парти, "СИНА", 12.11. 2006.

Чули смо за канибале и да су овде изуједали једној девојчици уво. Седећемо још мало, па онда, за сваки случај, идемо на друго место - рекли су углас.

Професорка гимназије у шетњи са својим псом испричала је да су ученици ове школе просто заокупљени причом о људождерима.

Деца само причају о томе. Чак је један дечак рекао да му мама ради као медицинска сестра у шабачком здравственом центру и да је тамо доведена жена коју су на аутобуској станици изуједали канибали.

Били су, наводно, обучени у црно, са дугим рукавима који су им прекривали шаке. Једва сам успела да наставим час и прекинем приче и вратим се градиву и историјским чињеницама - испричала нам професорка је своје утиске из школе.

По мајку која је шетала пса у парку дошао је син. Видно узбуђен, дошао је да је упозори да се врати кући, јер чуо да канибали долазе у парк и да су, по последњој верзији, ујели девојчицу за ухо. Др Зоран Катић, начелник одељења за ухо грло и нос, каже да у последњих неколико дана није примљена ниједна девојчица нити било ко други с повредама те врсте.

- У својој пракси наушивао сам се ушију које су у тучи људи гризли једни другима. Али, тога није било у последњих неколико дана - каже др Катић.

- Хвала богу те после двадесет часова нигде живе душе у парку. Нама је свануло од кад су кренуле те приче о људождерима, јер од буке коју су правили у парку нисмо могли да спавамо - кажу станари из зграде у Кнеза Иве која је у непосредној близини градског парка.

Полиција кренула у акцију

Полиција Шапца јуче је проверавала и локалну телевизију. Наводно, неколико људи је тврдило да су баш на тој телевизији чули причу о канибалима. Инспектори полицијске управе су проверавали да ли је и ова телевизија учествовала у ширењу гласина.

Објаснили смо да нисмо објавили ни реч о тој теми, иако нам се велики број гледалаца јавио да пита о канибалима. Данас правимо причу о томе - каже Живојин Жунић, главни и дговорни уредник ТВ Шабац.

Портпарол полицијске управе Данијела Исаиловић каже да полицији нико није пријавио случај напада или било каквих повреда.

ШАБАЦ.⁵ Људождери измишљени. Канибали су, наводно, обучени у црно и имају гвоздене или вампирске зубе. Полицијска управа у Шапцу демантовала је јуче гласине да овим градом харају припадници канибалистичке секте, који по мраку нападају људе и откидају им делове тела. Начелник Славиша Спасојевић каже да није регистрован ни један сличан случај, па чак ни анонимна или лажна телефонска дојава. Полиција се огласила пошто је узнемирење грађана кулминирало објављивањем наслова "Људождери гризу по Шапцу" на првој страни једног таблоида.

Прилично бизарна прича врти се по граду од краја протекле седмице. Наводно, канибали су обучени у црно и имају гвоздене или вампирске зубе. Стигли су из Сремске Митровице, где имају "јако језгро", а прво су нападали по мачванским селима. "Једног човека су изуједали по врату, али је успео да им се отргне и побегне, једној баби су одгризли ухо..." Потом су се 'појавили' у градском парку, па на аутобуској станици...

Због ових "напада" шабачком Здравственом центру "Др Лаза Лазаревић" протеклих дана нико се није јавио, али су "људождери" постали главна тема у граду, која се препричава по продавницама, школама, фризерским салонима... поготово су се припаднице нежнијег пола телефоном распитивале где су "канибали" виђени, избегавале да иду по парковима, па чак одлагале вечерња или рана јутарња путовања.

Сличне приче, које је чаршија радо прихватала и ширила до масовне хистерије, појављивале су се и раније на овом подручју. Заметак им се обично налазио у некаквом реалном догађају, који је случајно или намерно бивао скрајнут.

Тако је пре двадесетак година, на подручју општине Љубовија, остављена љубавница ангажовала двојицу помагача који су кастрирали несрећника. "Мушкост" су му оставили на камену, а случај је

⁵ М. Мијушковић, Шабачка полиција демантује гласине, "Политика", 10. 11. 2006.

убрзо откривен и санкционисан на суду. Слична (неутемељена) прича пронашла је касније плодно тле у Војводини, где је јавност данима страховала од "луде ветеринарке која штроји мушкарце".

Зрно истине у сторији о људождерима јесте да се у градском парку у Сремској Митровици недавно заиста догодио случај са одгризеним ухом. Дневни лист који је "надувао" догађај прећутао је да се радило о сукобу предозираних локалних наркомана. Потом је "канибалистичка секта са језгром" препливала Саву ...

Ђаци изостали са наставе

Од професора Медицинске школе у Шапцу, који је тражио да остане анониман, сазнали смо да поједини ученици са сеоског подручја јуче ујутро нису дошли на наставу плашећи се канибала, који "гризу уши и носеве". Остале су убеђивали да "баба-роге" не постоје. И у другим средњим, а посебно основним школама, јуче је владало велико узбуђење, које је посебно подгрејала прича из таблоида.

Нема ни угриза

На срећу, у протеклом периоду, а ни данас у болници нема пацијената који се лече од последица уједа, било да су људског или животињског порекла. То су, најједноставније речено, чаршијске приче типа "радио-Милеве" – истакао је јуче директор Здравственог центра у Шапцу прим. др Слободан Мирковић.

КОМЕНТАР – "Хорори заменили бајке"⁶

Поноћ је. Тринаестогодишњак стоји испред огледала у купатилу. Лице му обасјавају свеће. Изговара тихо молитву десет пута. Призива Крваву Марију. Уколико је види верује да ће му се нешто лоше догодити. Плаши се, али не жели да одустане.

Овај ритуал понављају београдски основци. Стручњаци нису изненађени јер су, како кажу, ритуалне радње познате и њиховим родитељима. Ипак, разлике постоје.

⁶ Б. Стјеља, Хорори заменили бајке, "Вечерње новости", 20. 11. 2006.

И некада су се дозивали духови, али тада је била јасна граница између доброг и лошег - објашњава др Влајко Пановић, специјалиста медицинске психологије са ВМА. - Данас је она избрисана и деца живе у терору релативизма. Све је доведено у сумњу. И школа и породица и ауторитети. Такав вакуум користе људи антихришћанске оријентације и пласирају неке нове игре којима се обезвређује хришћанство. Дечја знатижеља тако је постала основ за многе злоупотребе, а машту свакодневно убијају медији.

Бајке су се читале и тако омогућавале простор да их деца проживе. Брзе смене слика у филмовима не остављају никакав простор за маштање - наставља Пановић. - Они се опонашају и као такви постају извор агресије. И не само филмови већ и бучна музика, видео-игре, билборди, астрологија и комплетна бувља пијача садржаја на Интернету и осталим медијима. У таквој збрци малишани се све теже сналазе. Верују у страхоте од којих се истовремено и плаше. Пепељугу и Снежану на трону су заменили Фреди Кругер, Секач, Скелетор...И док амерички клинци своје фрустрације лече антидепресивима, по речима др Пановића, наша деца рано посежу за флашом или доинтом.

Решења је тешко наћи, а мало ко их и нуди. Чак и када нас у чело удари податак да у главном граду ординира више стотина различитих секти, од којих знатан број врбује управо ове радознале школарце. Овакве секте желе да од наше деце направе безличну, аморфну масу која никоме неће бити од користи - прича нам неуропсихијатар Братислав Петровић, члан Европске федерације за истраживање и информисање о сектама. - Таква деца нису ни извезена ни продата, ту су, али као да нису. Од њих се ствара социјални терет који никоме не служи. То су дугорочни циљеви којима се постиже уништење националне супстанце.

И да је "ђаво однео шалу" доказује податак да се ниједна институција није позабавила овом проблематиком. Доста је било прича! Наши чиновници и даље ништа не знају о томе - закључује Петровић. - Министарство просвете организовало је 86 семинара за просветне раднике и ниједан није био посвећен заштити од секти. На моје предлоге да и то уврсте у свој програм, нису ме удостојили чак ни одговора.

Људождери?!

ПРИЧА о тинејџерима који уједају људе по Сремској Митровици, Шапцу и Ваљеву још се није утишала иако су све институције негирале да за њу има основа. Чини се да је лакше поверовати у вампире и демоне него да је цела ствар плод тинејџерске маште.

Прича о канибалистичкој секти је тотална будалаштина! - категоричан је др Жељко Коритник, начелник Хитне помоћи у Сремској Митровици. - Основ за целу причу је уобичајена дечачка туча, каквих је увек било и увек ће их бити.

Ловци

МНОГЕ секте врбују децу, а чак су специјализоване по годиштима на које желе да делују - додао је Петровић. - Делују под различитим именима, али свуда опстају. Тако је, на пример, црква Божја деца која се бави педофилијом, порнографијом и проституцијом само променила назив у Цркву срећне породице, која и данас се устремљује на нове жртве. Проблем је у томе што су клинци толико изманипулисани да се тешко извлаче из секти, а дешавало се да у њих увуку и сопствене родитеље.

КОМЕНТАР – "Људождери и канибали"⁷

Када нешто што не постоји постане нешто што постоји, онда то што је постало из ничега, и што је ништа – постаје свашта

БЕОГРАД (СИНА/Политика) – Најпре се на првој страни појавио наслов: Људождери гризу по Шапцу, са поднасловом Припадници канибалистичке секте која се недавно појавила у Мачви изуједали једног старијег човека и жену. Очевици тврде да секташи имају металне зубе. Следи слика: вилица с металним зубима. Лелеее...

Кад тамо, слика разјапљених вампирских чељусти преко пола стране и наслов, огроман: ЉУДОЖДЕРИ. А испод, мало ситније: Страх и паника завладали у Шапцу због прича о појави каниба-

⁷ Слободан Стојићевић, Људождери и канибали, "Сина-магазин", 13. 11. 2006.

листичке секте чији припадници ноћу нападају грађане и уједају их као вампири.

Однео враг шалу. Из до сада наведеног, сумње нема, у Шапцу је на помолу ванредно стање. Али, почну да се помаљају недоумице. Како то да људождери уместо да их једу, само гризу по Шапцу? То му дођу некако неозбиљни људождери, или су само људождерчићи, мали, они које тек стасају? Ако је неко људождер, кад загризе, има и да поједе! Али, ипак, оно припадници канибалистичке секте изазива респект. Проста српска реч људождер добија на значају када се појача шпанском, канибал, а још кад се удружи са секта, и припадник, довољно је да нам је одмах јасно да су то неки много неваљали и није чудо што су изуједали једног старијег човека и жену. Кад чујем да је неки људождер ујео старијег човека, мене то одмах разљути. Срамота. Уједати старије људе... (Узгред, онај који је писао ваљда је хтео рећи мушкарца и жену, осим ако је жена била неки нечовек. А и то је могуће. У Шапцу је све могуће. У Српском митолошком речнику, на пример, пише да у Сави, код Шапца – нигде другде него код Шапца – живи Кемза, зло биће које стално вреба да некога намами у вир и тамо га репом заплете и удави... Тај Кемза је засад неоправдано запостављен у делу наше тиражне штампе... Што не значи да ће тако и остати...)

Нема ми друге, бацим се на читање текста. А тамо: ... градом се проширила прича... град бруји... прочуло се по селима... свако има своју верзију (чуди ме!) ... једни тврде да имају металне а други вампирске зубе... Прича се да су... Нико поуздано не зна да ли се појављују пре, или после поноћи...

Што се поузданости тиче, изгледа да је само време појављивања остало неутврђено.

Нико, међутим, поименце да потврди да је ишта видео. И у шабачком Здравственом центру су рекли да ових дана нико није долазио да се жали на било какав угриз. Само је једна жена изјавила да се плаши проласка кроз парк увече, али је желела да остане анонимна. Јер да је рекла име, људождери би је можда – нашли и појели. Новинарка је заштитила читатељку, а сама се храбро потписала.

РТС је истога дана направио прилог у Шапцу. Пропитала је званичнике и пролазнике па се закључити могло да је све измишљено. Само су се страх и зебња колико од јуче закотрљали. То је објављено у ударном телевизијском дневнику у пола осам.

И таман кад сам помислио да се и ова епизода завршила, су-традан ујутро на пулту новинарнице угледам хрпу штампе на којој је на готово целој стани, поред фотографије некаквог монструма, исписано: ГРАД УЖАСА, а испод: Након серије напада чланова канибалистичке секте на грађане Шапца претходних дана, град опустео, паркови и улице без шетача после 20 часова.

Људождери су се, откад се пронела ова прича (значи, дан раније), из парка преселили код шабачког моста и тамо неку девојчицу ујели за уво. То је, пише тамо, најновија верзија. А у наставку да су градским парком синоћ пролазили само најхрабрији, и то у групама, а да су – заљубљени парови безбрижно седели на клупама док се група дече јурила по старој, напуштеној згради... Једино име које се помиње у тексту је име лекара који оповргава гласине. А ипак стоји наслов ГРАД УЖАСА.

Укоренила се била навика да се наслови и поднаслови ваде из текста, односно да одговарају једни другим. То је изгледа постало застарело. Наше високотиражне новине крупним корацима стреме да досегну недосегнуто.

Као потврду треба навести и нови недељник Стоп (најтиражнији у Србији, како му пише у заглављу) чији је први број изашао истога дана када и први наставак приче о људождерима у Куриру. Готово на целој насловној страни је слика певачице и наслов: Ексклузивно. Цеца улази у политику.

У тексту, она нигде не каже да ће се бавити политиком.

Сада се иде на упечатљивост наслова и поднааслова (уз помоћ погодне слике), иако садржај истог нема подршку у тексту. Текстови су све мањи, али ипак имају више слова од наслова, па самим тим траже већи умни напор читаоца. Текстови су, уосталом, постали сметња ширењу наслова и фотографија, као и расту продатог броја примерака новина.

Највећи тираж имаће новине без текстова.

3. Друштвена организација – микросоцијални оквири трансфера информација

Микросоцијални оквир стварања масовне панике изникле на причи о канибалистичкој секти која уједа грађане Шапца у вечерњим сатима је сам град са око 70.000 становника. Једно од функционалних одређења потпуно развијеног града, по коме се градом сматра насеље које има центар са три до четири банке, гимназију, недељни лист, болницу и гимназију¹ као да описује и Шабац и Сремску Митровицу. Шабац је место у коме су социјалне мреже услед малог броја житеља испреплетане као и у сваком граду те величине, град са једним просторним центром и по једном институцијом из великог броја друштвених делатности као што су управа, култура или здравство, а по неколико установа из области образовања и спорта. Економски живот Шапца се одвија у великом броју фирми, али и мањем броју привредних субјеката са већим бројем запослених. Оваква структура града омогућава брзо преношење вести усменим путем. Истовремено Шабац има више радио и телевизијских станица локалног карактера које могу послужити брзом преношењу инфор-

¹ О проблему класификације и типологије градова види Љ. Пушић, *Град, друштво, простор: Социологија града*, "Завод за уџбенике и наставна средства", Београд, 1987. 189-198.

мација што затвара целину мреже којом се могу преносити информације.² Било да се пренос информација или фолклорних конструката посматра кроз теорију цевовода или кроз посматрање мрежа градови попут Сремске Митровице и Шапца су премрежени "цевоводима" којима се одвија комуникација. Ти цевоводи јесу често групни и унутар групе усмерени према неким карактеристикама појединаца, али се у оваквим друштвеним срединама на својим крајевима "савијају" и праве интергрупне прелазе као што показује Фајнова микроанализа³ преноса информације у групи адолесцената која, после проласка кроз групу, завршава у контакту са неким припадником друге групе, родитељем или неком другом старијом особом.⁴ У више наратива о шабачкој паници апострофира се група школских адолесцената као прва мрежа било да се описује како их је професорка једва одвратила од приче о канибалима или како велики број ученика услед панике није ни дошао школу, али има и елемената који говоре о повезивању постојећих мрежа у међугрупну целину као на пример детаљ да син долази по мајку у парк да је "склони" од канибалске опасности.

Овакав микросоцијални оквир ширења масовне панике дозвољава претпоставку да је у ширењу информација о

² Стога је полицијска истрага усмерена на откривање извора ширења гласина обухватила и локалну телевизијску станицу "ТВ Шабац" (М. Ераковић, "SINA", 12. 11. 2006.)

³ G. A. Fine, *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*, "University of Tennessee Press", 1992. 101-106.

⁴ О Фајновој анализи "цевовода" и "мреже" као механизма преношења фолклорних садржаја види D. Antonijević, Treći pravac u folkloristici: sociološki pristup Geri Alana Fajna, *Етноантрополошки проблеми*, Н.с. Год. 1. Св. 2. Београд, 2006. 134-137.

"шабачким канибалима" учествовао "цео град" односно да је мала заједница , као тоталитет била изложена информацијама која су стварала панику. Друштвена организације је онемогућила да било која група у целини буде ван постојеће "опасности", што је могуће у већим и разуђенијим агломерацијама.

4. Реалије

У свим наративним који представљају наративни предло- жак масовних паника текст садржи основни опис главних актере приче. У шабачком случају тај номен актера нарати- ва је са варијацијама: канибалска секта, са додатним опи- сом - канибали, вампири.

Наратив, било да се ради о урбаној легенди било да се ради о наративном предлошку за масовну панику, врло че- сто има у свом садржају неке елементе реалија, који су или уткани у наратив или се неки реални догађај измешта из ре- алности и трансформише. Постоји низ примера преплитања фолклора и реалности, нарочито када су у питању убиства или неки други злочини. У раду фолклористе Б. Елиса¹ о класичној урбаној легенди названој "Кука", по убици који није имао једну руку већ је носио куку, јављање ове легенде је доведено у везу са стварним пљачкама и силовањима ко- је је у Лос Анђелесу до хапшење 1948. године вршио Керил Чесмен, касније осуђен на смрт. Сасвим слично томе је ја- вљање читаве серије "опомињућих наратива", који се могу

¹ B. Ellis, "The Hook" Reconsidered: Problems in Classifying and Interpreting Adolescent Horror Legends, *Folklore*, Vol. 105. London, 1994. 63-64.

развити у урбану легенду или мотивисати масовну панику, у градићу Хантсвилу у Тексасу где су те наративе изазвала два неразјашњена убиства.² И британски фолклориста М. Керол је истраживао везу познате урбане легенде "Boyfriend's Death" са бекством из затвора криминалца Френка Мичела који је имао надимак "Људи Секираш" и који никад није ухваћен.³ Свакако да из ових неколико фолклористичких поређења реалности и легенде није могуће извести неки општи закључак у улози стварних догађаја у генерисању, трансформисању или дистрибуцији фолклорних творевина. Једино је могуће закључити да свака конкретна ситуација захтева посебну анализу и познавање стварних догађаја у одређеној друштвеној средини да би се фолклорна творевина контрастирала реалности и утврдило постојање или непостојање релевантног суодноса.

Према новинским извештајима "извор" приче о "канибаљима", који су у Шабац дошли из Сремске Митровице, је догађај који се, у кратком временском року пре шабачке панике, одиграо у том сремском граду. У сремскомитровачком парку је међу наркоманима, који су били под дејством опијата, дошло до туче у којој је једном од учесника одгрижено уво.⁴

Другачија интерпретација изворног догађаја је садржана у верзији начелника Хитне помоћи у Сремској Митровици који га описује као "уобичајену дечачку тучу каквих је било

² A. A. Davis, Narrative Reactions to Brutal Murders. A Case Study, *Western Folklore*, Vol. 49. No.1. 1990. 99-109.

³ M. Wilson, Legend and Life: "Boyfriend's Death" and "The Mad Axeman", *Folklore*, Vol. 109. 1998. 89-95.

⁴ М. Мијушковић, Људоджери измишљени, "Политика", 10. 10. 2006.

и каквих ће увек бити"⁵ Елемент који треба да појача веродостојност шабачке приче, састоји се из навода да је у шабачку болницу примљена девојчица изуједана за уво. Међутим, то је демантовано од стране начелника Хитне помоћи из Шапца који је изјавио да се "у својој пракси наушивао ушију које су у тучи људи гризли једни другима", додајући да тога није било у "последњих неколико дана"⁶

О сремскомитровачком догађају постоји полицијски извештај објављен у дневној штампи у коме се говори о инциденту који је имао два дела у току исте вечери и ноћи тј. током 14. и 15. октобра. У првом делу догађаја дошло је до туче између Мирослава В. из Лаћарка и Небојше С. из Сремске Митровице у којој је Хебојша угризао Мирослава у пределу руке и и иза уха и нанео му лакше телесне повреде.⁷ Оно што је омогућило новинару дневног листа да конструише наслов "Тукли и уједали пролазнике" је други део догађаја у коме су раније уједени Мирослав В. и још тројица младића "без икаквог повода" у парку код Дома Омладине физички напали петорицу младића из Сремске Митровице и том приликом им нанели тешке и лаке телесне повреде. Штури полицијски извештај, на који се позива новинар, не говори о даљем уједању изузев уједа које је претпрео Мирослав В. у првом делу догађаја.

У другом дневном листу извештај⁸ се базира на изјави једног од учесника у сремскомитровачком догађају и на из-

⁵ Б. Стјеља, Хорори заменили бајке, "Вечерње новости", 20. 11. 2006.

⁶ М. Ераковић, Шабач канибал парти, "СИНА", 12. 11. 2006.

⁷ Ј. Zurković, Tukli i ujedali prolaznike, "Danas", 26. 10. 2006.

⁸ Н. Божић, Митровчани у чељустима "Ханибала", "Блиц", 27. 10. 2006.

јави директора Здравственог центра у Сремској Митровици. Изјава директора садржи тврдњу да је М. В., поменути и у полицијском извештају, изуједан на четири места од који је једно на темену. Други део догађаја имао је, такође, епилог у здравственој установи где је још шест особа доведено са повредама у тучи. Сама изјава М. В. се може сматрати главним извором даље разраде:

"Напала ме је, тукла и изуједала група "Ханибал" - изјавио је Мирослав В. (20), жртва зверског иживљавања које се догодило у парку у центру Сремске Митровице. Својом исповешћу о злочину који је ужаснуо Срем он је јуче потврдио приче, које колају градом, да та група постоји.

Чуо сам да се прича по граду да наводно та група ставља металне вилице због јачине уједа, али сам мислио да су то само нагађања. Те ноћи био сам са друштвом у граду. Седели смо у једном кафићу у центру Митровице. После неколико пића отишао сам до најближег киоска по цигарете. Одједном се иза угла код зграде Гимназије појавила група мени непознатих младића. Сви су били обучени у црно, са капуљачама и у "мартинкама". Оборили су ме на земљу, а један од њих је почео да ме гризе. Не знам ни сам, у почетку се и нисам уплашио док остали из групе нису почели да ме шутирају по телу, а један од њих је, сагнут нада мном, урлао: "Ја сам Ханибал!". Ујео ме је иза ува и гризао кроз јакну. Бранио сам се свим силама, ударао где сам стигао и, ни сам не знам како, успео да побегнем - видно узбуђен прича Мирослав В. детаље злочина."⁹

Новински извештаји и извори, који се у њима помињу, су међусобно контрадикторни у неким елементима, а у неким другим елементима приче се ради о потпуно различ-

⁹ Ibid.

тим изворима, који осим што се међусобно не потврђују, су без икакве потенцијалне провере. С обзиром на то да социолошка анализа шабачке масовне панике није усмерена ка реконструкцији сремскомитровачког инцидента није потребно вршити даљу анализу извора ради утврђивања веродостојности извора у целини или појединачних описа догађаја. Оно што несумњиво може бити извор шабачке панике је текст у дневним новинама који описује сремскомитровачки догађај у категоријама као што су група "Ханибали" и сатанистичка секта, са свим детаљима дескрипције.

5. Канибалистичка секта, канибали, вампири

а) Канибализам

Етнознања о канибализму у модерном друштву везана су за психопатологију и то из угла масовне културе. Нај-познатији маскултурни канибал је Ханибал Лектер из филмова "Ловац на људе" (Manhunter 1986.), "Када јагањци утихну" ("The Silence of the lambs" 1991.), "Ханибал" ("Hannibal" 2001.), "Серијске убице. Стварни живот Ханобала Лектера" ("Serial Killers: The Real Life Hannibal Lecters" 2001), "Црвени змај" ("Red Dragon 2002.) и "Одрастање Ханибала" ("Hannibal Rising" 2007.) од којих је филм "Када јагањци утихну" постао светски познат стварајући нераскидиву метафоричку везу између канибализма и лика Ханибала Лектера. Књиге о Ханибалу Лектеру појавиле су се у бившој Југославији и пре планетарне популарности филма "Када јагањци утихну". Већ 1990. године се појавио превод романа Томаса Хариса¹ под истим насловом, а издавачка делатност је у веома кратком временском размаку пратила појављивање нових наслова о Ханибалу Лектору истог писца. Тако је роман "Ханибал"

¹ Т. Haris, *Kad jaganjci utihnu*, "Mladinska knjiga", Ljubljana – Zagreb, 1990. Оригинал је из 1988. године.

из 1999. године преведен 2002. године,² а роман о одрастању Ханибала Лектора "Rising Hannibal" (2006), преведен као "Тајна Ханибала Лектера", појавио се 2007. године.³ Управо се име главног лика ових филмова и романа јавља у новинском извештају о сремскомитровачком догађају.

Други извор представа о канибализму у модерно доба је случај преживљавања путника авиона који се срушио у Андима 1972. године. Непосредно по догађају и страдањима четрдесетшесторо путника са лета 571 "Uruguayan Air Force" који је завршио у планиском беспућу Анда и резултирао канибализмом у току 72 дана лутања, објављена је књига исповести шеснаест преживелих (1974.) и снимљен филм (1976.). У наредним деценијама објављено је још неколико књига и снимљено још неколико документарних и играних филмова. Без обзира на другачији контекст канибализма, који је чак и од цркве оцењен као нужни чин који не представља грех, овај догађај и његов маскултурни ехо трају до данас. Последње књиге и филмови о овом догађају датирају из 2005. године (репринт књиге из 1974.), затим 2006. године нова књига коју је написао један од преживелих и 2007. године документарни филм "Stranded", што уз интернет сајтове,⁴ сачињава нови талас прича о канибализму преживелих путника. Прве вести о догађају су масмедијским допрле до Србије и као свака вест ове врсте после неколико дана пала у заборав, да би се неколико го-

² Т. Харис, *Ханибал*, "Народна књига – Алфа" Београд, 2002.

³ Т. Харис, *Тајна Ханибала Лектера*, "Добар наслов", Београд, 2007.

⁴Први сајтови о несрећи уругвајских рагбиста појавили су се 2002. године: <http://www.carlitospaez.com/elmilagrodelosandes/> и <http://www.viven.com.uy/571/eng/historia.asp>

дина касније појавила књига о овом догађају,⁵ док нови талас прича о страдањима путника уругвајског авиона и начину преживљавања у стеновитим планинама који се у свету јавио после 2000. године није стигао до Србије.

Популарно ширење антрополошких знања о канибализму у "примитивним друштвима" представља модерни контрапункт осамнаестовековној теорији о племенитом дивљаку. Илустративни пример популарноантрополошке књиге о канибализму представља књига Герија Хога, фотографа и писца туристичких водича кроз Холандију, Норвешку, Португалију, Швајцарску и Баварску, који је осим ових илустрованих водича написао и књигу "Канибализам и људска жртва" у којој је препричана главна етнографска грађа о канибализму у Амазонији, Африци, Полинезији и Меланезији.⁶ Док су теорије о племенитом дивљаку биле присутне у српској култури од самог почетка деветнаестог века⁷, канибализам "примитиваца" је присутан у малом броју авантуристичких филмова, а превода популарних књига о канибализму до скоро није било⁸ из чега се може закључити да није од великог утицаја на формирање етнознања о канибализму у Србији.

⁵ Књига о овом догађају је преведена и објављена у Загребу 1975. године. Види Р. Р. Read, *Preživjeli: kanibalizam u Andima, "Prosvjeta", Zagreb, 1975.*

⁶ Vidi G. Hogg, *Cannibalism and Human Sacrifice*, "Panbooks", 1961.

⁷ Види одељак о племенитом дивљаку у српској књижевности у И. Ковачевић, *Историја српске етнологије*, књ. 1 Просветитељство, "Етнолошка библиотека", Београд, 2001. 225-244.

⁸ R. Vilnev, *Istorija kanibalizma*, "Gradac", Valjevo, 2004. (Оригинал из 1965. године)

б) Вампири: традиција и масовна култура

а) Вампири – Традиција

Веровање у вампира у тзв. традицијској култури,⁹ која се прецизније може одредити као сељачка култура у Србији описана у 19. веку, нема као централни мотив пијење или сисање људске крви. Према сеоским веровањима, чији су описи из тог доба сакупљени у књизи Тихомира Ђорђевића,¹⁰ вампир убија људе, али се техника којом вампир то чини чешће описује као дављење, а не сисање или пијење крви. Мотив пијења крви или чак једења људи (и стоке) јавља се претежно ван Србије, на пример у Славонији и Далмацији, док се вампири у Србији са људима које сретну рву, јашу их и, у најгорим случајевима, их удаве. То значи да, без обзира што је реч "вампир" којом се у светском вокабулару означава посмртни крвопија потиче из Србије,¹¹ веровања у сељачкој култури централне Србије не описују

⁹ Основна литература о вампиру: Д.Бандић, Вампир у религијским представама југословенских народа, *Култура*, 50. Београд, 1980. и у D. Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, "XX vek", Beograd, 1997.85-115.; А. Радин, Вампир у традицијској култури, *Расковник*, 75-76. београд, 1994.; А. Радин, Вампир некад и сад, у *Од мита до фолка*, Крагујевац, 1996. Л. Радуловић, Вампир: осујећени митски предак и симбол осујећеног мушког сексуалног потенцијала, *Етноантрополошки проблеми*, Н.с. Год. 1. Св. 1. Београд, 2006.

¹⁰ Т. Ђорђевић, *Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању*, САНУ, Београд, 1953. 173-183.

¹¹ А. Радин, Како је реч "Вампир" из Србије отишла у свет, у М. Матицки (ур.), *Из књижевности: поетика – критика – историја*: Зборник радова у част Предрага Палавестре, Посебна издања Института за књижевност и уметност, књ. 20. београд, 1997.

уједање и пијење крви као примарну вампирску делатност. Чак и запис из 1725. године који је сачињен у источној Србији има двојак садржај јер описује вампира као некога ко "долази људима у сну и дави их", да би га допунски коментарисао као "опште казивање и мишљење да је крв исисавао из оних које је уморио".¹² Управо из истог краја Србије долази и опис по коме се је откопани вампир на устима имао неколико капи крви јер се вампири хране људском крвљу коју сишу.¹³ Идентичан опис ископаног вампира кој има крв око уста забележен је у Румунији.¹⁴

Током двадесетог века представа о вампиру, заједно са осталим елементима склопа названог традицијска култура Срба, нестаје и то делимично под утицајем цркве и борбе против "народног православља",¹⁵ а фундаментално под утицајем индустријализације и урбанизације и посебно, под утицајем атеистичке пропаганде у време комунизма, која је кроз педагошки процес обухватала и религију и "сујеверја". У тренутку када је традиционално веровање у вампира, са или без елемената слике вампира као крвопије, практично постало доступно само тадашњим етнолозима, приликом

¹² Т. Ђорђевић, *Op. cit.* 152-3. И други податак о сисању крви из 1732. године је из источне Србије. У том опису вампир се уопште не јавља у људском облику већ претворен у пса.

¹³ С. Милосављевић, Српски народни обичаји из среза хомољског, *Српски етнографски зборник САНУ*, XIX, Београд, 1913. 298.

¹⁴ Идентичан опис ископаног вампира кој има крв око уста забележен је у Румунији А. Murgoci, *The Vampire in Roumania, Folklore*, Vol. 37. No. 4. London, 1926.

¹⁵ Д. Бандић, О народном православљу (истраживања у ваљевском и крушевачком крају), *Етноантрополошки проблеми*, 9. Београд. 1992. 63-69. Види и Д. Бандић, *Cartsvo zemaljsko i carstvo nebesko, "XX vek"*, Beograd, 1997. 267-278.

њихових посета најстаријим становницима назабаченијих планинских насеља, потпуно нова и свежа слика вампира стигла је у Србију.

б) Вампири - Масовна култура

Чињеница да се у савременој култури за појам вампира примарно везују угризи и пијење крви, да вампиров опис уз обавезну црну одежду и укључује нарочите зубе, створене за угриз, који претходи пијењу крви, говори да су традицијски корени савремене представе о вампирским појавама веома слаби или уопште не постоје. Те представе су маскултурне природе и генерисане из светског фонда хорор књижевности, стрипа и филма са Дракулом као главним ликом.

Чувени трансилванијски вампир Дракула је своју светску премијеру имао на самом крају деветнаестог века у роману "Дракула"¹⁶ ирског писца Абрахама "Брема" Стокера¹⁷ из 1897. године. Већ у епохи немог филма Дракула је постао филмски јунак и то у Немачкој 1922. године у филму под насловом "Nosferatu, eine Symphonie des Grauens", да би светски познати филм "Дракула" са Белом Лугошијем у главној улози био филм са тоном на самом почетку ере звучног филма свега неколико година после "Џез певача" са

¹⁶ Оригинални текст Стокеровог романа налази се на интернет адреси - <http://www.geocities.com/psmcalduff/2dracula.txt>

¹⁷ Међу бројним књижевноисторијским монографијама о Брему Стокеру истичу се књиге Барбаре Белфорд: В. Belford, *Bram Stoker. A Biography of the Author of Dracula*, "Alfred A. Knopf", 1996. и В. Belford, *Bram Stoker and the Man Who Was Dracula*, "De Capo Press", 2002. Основни подаци о Брему Стокеру се могу наћи и у поглављу "Брем Стокер" књиге Рејмонда Мекнелија и Раду Флорескуа "У потрази за Дракулом". (R. Mekneli – R. Floresku, *U potrazi za Drakulom*, "Tisa", Beograd, 2006. 147-170.).

Ал Џолсоном из 1927. године. Оба филма и немачки "Носферату" из 1922. и амерички "Дракула" из 1931. године су рађени према Стокеровом роману "Дракула".¹⁸

Степен упознатости српске биоскопске публике пре Другог светског рата са ова два филма и другим филмовима о Дракули тог времена¹⁹ није од пресудног значаја за формирање представа о вампиру на маскултурним основама. Биоскопска мрежа пре другог светског рата била је неразвијена, а самим тим је и публика је у том периоду била малобројна. Експанзија биоскопске мреже и филмске индустрије после другог светског рата је у Србији било ограничено комунистичком влашћу која је настојала да ту експанзију држи под идеолошким надзором. Хорор филмови су били под идеолошкоим ембаргом и у биоскопској мрежи и на телевизији све до почетка седамдестих година двадесетог века када се у биоскопима појавила пародија вампирских филмова "Бал вампира" Романа Поланског,²⁰ Пародије на хорор вампирске филмове су пролазиле идеолошки ембарго, па је тако почетком 80-их у Биоскопу "Партизан" приказана и комедија "Љубав на први угриз" (Love at First Bite) из 1979. године у режији Стена Дреготија са Џорџом Хамилтоном у улози Дракуле. Ипак, главни маскултурни медиј, телевизија, остала је затворена за хорор филмове, па самим тим и за стварање слике вампира,

¹⁸ Преглед филмографије о вампирима и Дракули до 1992. године може се наћи у књизи Мекнелија и Флорескуа. (R. Mekneli – R. Floresku, op. cit. 263-295.).

¹⁹ На пример филмови "Вампир" из 1932. године ("Vampir – Der traum des Allan Gray ") и "Дракулина ћерка" из 1936. године ("Dracula-s Daughter ").

²⁰ Филм "Dance of the Vampires" Романа Поланског из 1967. године.

све до 1981. године када је Телевизија Београд приказала неколико хорор филмова у циклусу под насловом "Карика која недостаје".²¹ У оквиру овог циклуса приказани су филмови: "Доктор Џекил и мистер Хајд" (Dr. Jekyll and Mr. Hyde) из 1931. године у режији Рубена Мамулијана, "Франкенштајнова невеста" (Bride of Frankenstein) из 1935. године у режији Џемса Вејла, "Дракула, принц, таме" (Dracula, Prince of Darkness) из 1966. године у режији Теренса Фишера са Кристофером Лијем у главној улози, "Ноћ вештица" (Halloween) из 1978. године у режији Џона Карпентера и "Носферату" (Nosferatu) из 1979. године у режији Вернера Херцога са Клаусом Кинским у главној улози. У премијерном циклусу хорор филмова на новом масовном медију²² од пет приказаних филмова два припадају дракулско-вампирском поцанру хорора и представљају прво велико упознавање најшире српске публике са књижевно створеним ликом вампира, претежно трансилвански провенијенције, зачетим у роману Брема Стокера.

²¹ Пре циклуса хорора под истим насловом, "Карика која недостаје", приказано је на телевизији неколико филмова са еротским сценама и садржајем.

²² На телевизији у то време су, према сећању аутора овог текста, приказана још два хорор филма. Једно је уметнички филм вампирског садржаја, који припада готичком поцанру, под насловом "Леонор" (Leonor) из 1975. године у режији Хуана Буњуела, са Мишел Пиколијем у главној улози и још један класични хорор филм са вукодлачким мотивом из тзв. С-продукције, који је приказан непосредно после циклуса "Карика која недостаје". Чини се да је тај филм, раније купљен грешком или у неком већем пакету, с обзиром на то да Телевизија није откупљивала хорор филмове, приказан на основу погрешне оцене да после наведеног циклуса више нема идеолошке бране за хорор филмове, па се самим тим могу приказивати и они слабијег нивоа продукције.

Нешто раније од телевизије, српска публика се са ликом Дракуле и осталим вампирима могла упознати преко стрипова јер су већ током 1970-их објављиване свеске стрипова о "доживљајима вампира" са Дракулом или Лилит као главним ликовима

Ипак, пун продор Дракулиног лика и свих осталих вампира крвопија из светске масовне културе се може везати за експанзију кућних видеорекордера и видео клубова током 80-их година двадесетог века.²³ Падом цена уређаја и отварањем великог броја видеоклубова велики део урбане популације је био у могућности да гледа све врсте хорор филмова међу којима су значајно место заузимали и филмови о вампирима претежно С-продукције. Интересантно је да се Дракула као главни лик задржао и у извесном броју филмова А-продукције током последње деценије двадесетог века као што је "Дракула" (Bram Stoker's Dracula) из 1992. године у режији Френсиса Форда Кополе.

Осамедесет године двадесетог века су биле и године у којима се појавио и први превод Стокерове књиге о Дракули у издању издавачке куће "Просвета" под насловом "Дракула. Симфонија страве и ужаса" у два тома и то у едицији "Плава птица. Едиција за младе и старе",²⁴ чиме је завршена конструкција вампирског лика у масовној култури српског друштва.

²³ Обиман преглед хорор филмова са "Ђаволском" темом и преглед српског хорор филма може се наћи у детаљним студијама Дејана Огњановића: Д. Огњановић, *Фаустовски екран: ђаво на филму*, Матична библиотека "Светозар Марковић" Зајечар, 2006. и Д. Огњановић, *У брдима, хорори: српски филм страве*, "Niški Kulturni Centar", Niš, 2006.

²⁴ Б. Стокер, *Дракула: Симфонија страве и ужаса*, књ. 1. и 2. "Просвета" Београд, 1984. Нова издања истог превода су се појавила 2002. и 2006. године у издању издавачке куће "Тиса" из Београда.

в) Секте

Реконструкција социо-културне подлоге на којој је изграђен случај шабачке "канибалске панике" нужно обухвата и трећи сегмент описа изазивача страха и рестрикције понашања грађана Шапца – елемент секте.

У свим описима шабачких "догађаја" помиње се секта у формулацијама као што је: "људождери, припадници канибалистичке секте, харају великим градским парком, нападају људе и уједају их великим гвозденим зубима"²⁵ или "страх и паника завалдали су Шапцу убог прича о појави канибалистичке секте чији припадници ноћу нападају грађане и уједају их као вампири"²⁶. Чак и у приликом демантовања или доказивања неистиности вести о уједањима у Сремској Митровици и Шапцу јавља се појам "секта": "Прича о канибалистичкој секти је тотална будалаштина – категоричан је Ж.К. начелник Хитне помоћи..."²⁷ или "Полицијска управа у Шапцу демантовала је јуче гласине да овим градом харају припадници канибалистичке секте..."²⁸ Наводи из дневне штампе и агенцијских вести јасно показују да је Шабачка паника експлицитно везана за појаву "канибалистичке секте", што наводи на разматрање самог појма секте и ширег значења који се том појму придаје.

Основна карактеристика ширег друштвеног квалификовања секти је њихова стигматизација. Стигматизација

²⁵ М. Ераковић, Шабац канибал парту, "СИНА", 12. 11. 2006.

²⁶ М. Ераковић, Град ужаса, "СИНА-Куир", 9. 11.2006.

²⁷ Б. Стјеља, Хорори заменили бајке, "Вечерње новости", 20.11.2006.

²⁸ М. Мијушковић, Људождери измишљени, "Политика", 10. 10. 2006.

верских секти, кроз разне облике добија димензије моралне панике²⁹ а "верске секте се налазе у двостукој улози: симптома друштвене кризе и жртвеног јарца".³⁰ Кампање моралне панике које се шире кроз медије преносе базичне ставове водећих друштвених институција (влада, парламент, црква, САНУ, војска, полиција). "Морална паника се иницира новинским вестима 'са терена' које дописници пишу у стилу 'страшно, страшно', а уредници опремају оговарајућим сензационалистичким насловима..."³¹ Основне правце стигматизације верских секти давали су писци књига који су представљали одређене друштвене институције или њихове делове. Тако је једна од најпрештампаванијих књига у којој се сатанизују верске секте излазила под појединачним или заједничким патронатом полиције и цркве. Књига, која је у измењеном наслову постала "упутство за самоодбрану" у првом издању се појавила као публикација Минсистарства Унутрашњих послова Републике Србије, Уредништва часописа "Безбедност" и листа "Полицајац",³² а у другом "измењеном и допуњеном издању исте године добија самоодбрамни додатак у наслову и излази као публикација Мисионарске школе Храма св. Александра Невског у Београду, док неколико година касније излази и у издању Издавачког фонда Архиепископи-

²⁹ К. Tompson, *Moralna panika*, "Clio", Beograd, 2003.

³⁰ В. Stojković, *Žigosaње verskih sekti, moralna panika i mediji*, u D. В. Đorđević, (ur.), *Proroci "nove istine". Sekte i kultovi*, "JUNIR", Niš, 1998. 112.

³¹ В. Stojković, op. cit. 116.

³² З. Луковић, *Верске секте - општи приказ и унутштва*, МУП Републике Србије - часопис "Безбедност"- лист "Полицајац", Београд, 1998.

је београдско-карловачке.³³ Ауторка друге књиге исте намене је била афилирана у војсци у чијем часопису је сарађивала. Ауторка је, осим књиге "Ловци на душе. Верске секте и покрети"³⁴ у самосталном издању уз још неколико књига сличне садржине објављивала текстове о опасности од верских секти у листу Војске СР Југославије "Војска" попут наслова "Верске секте у функцији специјалног рата".

Стигматизација верских секти је нарочито била институционализована у државним институцијама попут полиције и војске за време режима Слободана Милошевића и ксенофобичне атмосфере тог доба. У "борби" против верских секти учествовале су и парламентарне институције попут Црвеног крста који је организовао предавања о опасностима које прете од верских секти.³⁵ Антикултни покрет, који се јавио у Србији је био примарно политички инспирисан и имао све облике "примитивног антикултног покрета".³⁶ Секте су посматране у склопу параноидне теорије завере против "одрбрамбене моћи државе" у служби "новог светског поретка"³⁷ или са циљем "разбаштињења, а тиме и дехомогенације".

³³ З. Луковић, *Верске секте: приручник за самоодбарану од секти*, Четврто допуњено издање, Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, Земун, 2003.

³⁴ Б. Ђурђевић - Стојковић, *Ловци на душе. Верске секте и покрети*, Издање аутора, Београд, 1997.

³⁵ Репринт позивног плаката на предавање са темом "Верске секте – опасност и заштита" Александра Сенића у организацији Црвеног крста на Новом Београду налази се у В. Стојковић, *op. cit.* 114.

³⁶ D. B. Đorđević, *Antikultni pokret u srpskoj varijanti* u D. B. Đorđević, *Proroci "nove istine". Sekte i kultovi*, "JUNIR", Niš, 1998. 33.

³⁷ Б. Ђурђевић - Стојковић, Предговор у књизи *"Ловци на душе"*. 005.

низације и уопште дестабилизације српског народа".³⁸ Целину "примитивног антикултог покрета" сачињавали су, уз државне и парламентарне институције и писци "самоодбрамбених приручника", масмедији и то првенствено штампа. Стварање моралне панике путем медија има више фаза које се могу лако препознати у новинским текстовима који често сублимирају више етапа. Те фазе су идентификација жртве, идентификација субверзивне мањине (секте), конвергенција и генерализација, дефиниција пређене границе, предвиђање ескалације и призивање репресије.³⁹ Уобичајени механизми су истицање сатанистичке секте у први план или неке секте којој се приписију наркоманија или проституција да би се потом генерално и без даљег помињања или изузимања неких конкретних верских заједница, говорило о опасностима које прете од свих секти по омладину, нацију, државу итд.

Насупрот таласима стигматизације верских секти који су били чести и снажни у периоду до 5. октобра 2000. године и имали институционалне оквире, период после 2000. године карактерише сплашњавање антикултног покрета и његово везивање за цркву или појединце и изузетно за удружења која су преживела без финансијске и друге помоћи из политичког сектора. Поједини догађаји, као што су сурови злочини или сукцесивни суициди, упућују новинаре нараслог броја дневних новина и таблоида да затраже "мишљење" од ранијих корифеја антикултне борбе који, у многоме склоњени од јавности, тек повремено изнесу по неко мишљење из свог старог арсенала рата против секти. Лист

³⁸ З. Луковић, *Верске секте - општи приказ и упутства*, Београд, 1998. 5.

³⁹ Б. Стојковић, *op. cit.* 120.

"Илустрована политика " је 2002. у тексту "Секте харају Србијом" или дневни лист "Данас" поводом суровог двоструког убиства у Новим Бановцима крајем августа 2007. године или Коларчев народни универзитет на трибини о верским злоупотребама 2008. године су места где се могу, повремено, чути или прочитати ставови ранијих носилаца борбе против верских секти из редова новинара и публициста.⁴⁰ Једна од етаблираних организација која је 90-их година прошлог века имала за циљ борбу против секти и која је већ својим називом генералисала стигматизацију свих верских секти је ФОНАС⁴¹ у организацији општинског одбора Социјалистичке партије Србије Врачар и под руководством тадашњег високог функционера СПС Бранислава Ивковића. Потпомогнута финансијски и организационо од партијских и државних органа ова организација је кроз трибине на којима је указивано на штетност алкохолизма, наркоманије и

⁴⁰ Јављање Александра Сенића у "Илустрованој Политици" број 2255. од 6. априла 2002. изазвало је реакцију у писмима читалаца у броју 2261. од 18. маја 2002. Велимира Стојића, аутора књиге "Вапај за државним терором", у коме се позиција А. Сенића описује управо насловом књиге. Ауторка књиге "Ловци на душе" замољена од стране листа "Данас" (4.09.2007) да коментарише могућност да је двоструко убиство у Бановцима везано за деловање секти је нагласила да није у току јер живи у иностранству и наводи старе примере о деловању "сатанистичких секти", док Зоран Луковић на трибини Коларчевог народног универзитета актуализује секту "Божија деца" којој је и раније била намењена улога згражавања јавности, насупротив начелнику Полицијске управе за град Београд који целу тематику у тексту "Политике" (13. 01 .2008.) ставља у законске оквире.

⁴¹ Фонд за борбу против наркоманије, алокохолизма и секти (ФОНАС).

верских секти стварала је простор за велики број "предавача" који су регрутовани из реда полицајаца, лекара или публициста. ФОНАС је смањеним интензитетом функционисао још неколико година после пада Милошевићевог режима⁴² учествујући у унутарстраначкој борби за власт у Социјалистичкој партији Србије,⁴³ да би му се временом активност, као и интернет сајт угасили.⁴⁴

⁴² Као пример покушаја наставка ФОНАС-ове активности после петоктобарских промена може се навести да је 22. фебруара 2002. године у организацији ФОНАС-а Врању одржана трибина на тему "Проблеми везани за алкохолизам, наркоманију и верске секте". http://www.okradio.info/arhiva_vesti_stara_februar2002.php

⁴³ Претварајући се у страначку фракцију, која се залагала за одржавање ванредног конгреса СПС, ФОНАС се сукобио са другим деловима СПС-а. На пример тадашњи Генерални секретар СПС Зоран Анђелковић је 13. јуна 2002. године изјавио да је "против конгреса који сада намеће неидентификована групација из ФОНАС-а, која нема никакав легитимитет, нити своје захтеве заснива на Статуту."

⁴⁴ Интернет сајт ФОНАС-а <http://www.fonas.org.yu> није у функцији.

6. Стигматизација верских секти као неуспешно конструисање друштвеног проблема

Штетност коју производе верске секте је уверење које је ширењем требало да стекне статус друштвеног проблема. Поставља се питање зашто је дошло до тог покушаја да се негативан утицај секти конструише као проблем. Одговор на ово питање садржи три елемента:

а) Време у коме се ширење уверења јавља је време израдите доминације националистичке идеологије и националне митологије, а доминантна религија у Србији има национални карактер. У таквом изједначавању националног и религијског свако одступање, на било ком од та два плана, основ је да доминантна идеологија ширењем уверења започне стварање друштвеног проблема.

б) Интегрисање религијских, државних и страначких органа у јединство¹ којим се превазилази основна карактеристика политичке партије да представља део (парс, партис, партиум), а не целину и жеља владајуће странке последње деценије двадесетог века да превазиђе ту онтолошку парти-

¹ Јединствени фронт за борбу против верских секти сачињавали су црква, затим државне институције - војска, полиција, парадржавна институција – Црвени крст и партијска секција Социјалистичке партије Србије - ФОНАС

куларност и реконструише жељени и непрежаљени модел једнопартијског политичког система сублимираног на пример у синтагми "државно-партијска делегација" или у организацији Социјалистички савез радног народа (ССРН) које су карактерисале политички живот "анциен региме".

в) Покушај конструисања друштвеног проблема ширењем уверења о опасности коју доноси делатност верских секти је пример 1) скретања пажње са тоталних друштвених проблема као што су у том тренутку били поседовање апсолутне власти упркос далеко мањој подршци гласача, власти која је оверавана изборним крађама, затим са опште економске ситуације коју је карактерисала пауперизација највећег дела становништва, са распада економског система и доминације сиве економије, са богаћења политичко-криминалне сфере, са ратних злочина почињених у ратовима на простору бивше Југославије и оних који су те злочине починили у име српских националних интереса. 2) стварања проблема од делатности статистички безначајних друштвених група.

Унутар разлога који су довели до покушаја да се од верских секти направи друштвени проблем налазе се и разлози због којих "опасност" од верских секти НИЈЕ конструисана као друштвени проблем.

а) Без обзира на изузетну медијску експанзију цркве и пораст ритуалног практиковања у периоду 1990-2000. године није дошло до масовнијег пораста религиозности која би, потом, била основ за ширење уверења о штетности верских секти.²

² Глобална секуларизација, традиционално "народно правослађе" и превасходно политичка природа медијске експанзије цркве били су главна брана десекуларизацији оног сегмента религиозно-

б) Сви разноврсни покушаји да се компромитују последице слободног политичког организовања реализоване у вишестраначком политичком животу и званичном постојању правила парламентарне демократије нису донели резултат, без обзира на перманентни притисак у циљу стварања "националног јединства" чији је циљ био растакање вишепартијског система и овековечење власти Слободана Милошевића.

в) 1) Општа организација друштва односно политички систем у коме, упкос великим ограничавањима, делују политичке странке, условили су да се, мање или више успешно, шире уверења о многим стварним друштвеним напетостима. 2) Упркос покушајима, превнствено преко медија и уз њихову свесну или несвесну подршку, да се случајеви "ужасног" деловања верских секти дистрибуирају на што већу територију и већи број локација, "опасна" делатност верских секти се сукобљавала са примарним искуством и залихама знања у којима није постојала. На тај начин, "погубност верских секти је опстајала у свести као нешто што се догађа "негде тамо" и у шта се верује или не верује.

сти који би могао да "препозна опасност" од верских секти. Види D. Bandić, O narodnom pravoslavlju, *Etnoantropološki problemi*, Br. 9. Beograd, 1992.; Ž. Simić, Religijska kultura tradicionalnih pravoslavних vernika, *Teme*, Br. 1-2. Niš, 1999. M. Blagojević, Religioznost stnaovništva Jugoslavije. Delimičan pregled iskustvenih istraživanja, *Teme*, Br. 1-2. Niš. 1999.

7. Друштвена напетост – политички оквири

Друштвене напетости које представљају претпоставку јављања масовне хистерије су генерисане из општих друштвених услова, али могу бити и производ свесног и намерног делања одређених друштвених актера. У случају верских секти општи друштвени услови генеришу верске секте, односно чине их примамљивим за одређен број грађана који ступају у њих, обзиром да је за највећи број таквих верских заједница карактеристично приступање, а не припадност по рођењу као у православљу, католичанству, исламу и јудаизму. Са друге стране, социјалну тензију везану за верске секте по по природи ствари граде конкурентске религијске организације, али њихов уплив у атеизованој друштвеној ситуацији није велики. Међутим, у Србији на крају двадесетог века су други социјални актери свесно изграђивали друштвене напетости везане за верске секте, са циљевима који сежу даље од самог феномена. За време режима Слободана Милошевића доминирало је грађење опште анксиозности и осећања угрожености од најразноразнијих непријатеља. Ксенофобија и мит о небеском народу су се циркуларно конституисали са изолацијом и санкцијама. У лоцирању и описивању свих наперијатеља, њихових злих намера и свеукупних размера светске завере против српског

народа своје место су добиле и верске секте као инструмент "светског поретка" или средство "дестабилизације српског народа". У време цветања антикултне активности државних и парадржавних институција свесно је стварана друштвена напетост у оном сегменту друштвених односа у којима објективно није постојала или је постојала у статистички безначајном броју. Чак и пекунијарни писци антисекташких књига тог доба нису могли да преувеличају бројеве те су долазили у положај да опширно пишу о оним сектама чије деловање треба да изазове највише згражања код публике уз констатцију да им је број чланова у Србији заправо неколико десетина¹ или су се заклањали иза констатције да се ради о тајним удружењима за које се тачан број чланова не зна. Крајња и делимично латерална последица ових акција је било изазивање верске мржње, нарочито према оним верским заједницама које су у одређеним срединама имале препознатљив број чланова и богомоља као што су протестанске заједнице. Двосмисленост државе, односно политичке опције која је водила државу, огледала се у официјелном инсистирању² на верским слободама и толеранцији,

¹ Једној од секти чији опис треба да изазове највеће згражање, јер се описује као секта која приморава чланове на проституцију, посвећено је много пажње и у књигама, а нарочито у јавним наступима иако сам писац књиге о сектама констатује да је 12 особа из тадашње СРЈ остало у секти. Види З. Луковић, *Верске секте - општи приказ и унутрштва*, Београд, 1998. 69-71. и 290-295.

² Види на пример публикацију "Верске заједнице у Републици Србији" у издању Министарства вера Републике Србије из 1997. године у којој се залаже за верске слободе загарантоване Уставом Републике Србије и дају основни подаци о "најзначајнијим верским заједницама" без употребе појма "секта" изузев када је реч о "мањим групама далекоисточних мистичних секти" и уз једну "са-

са једне стране, и свесрдном подржавању кампање у којој се верске секте изједначавају са криминалним удружењима, самоубилачким групама, наркоманским ланцима, јавним кућама и слично, са друге стране.

Реалне социјалне и политичке тензије у Србији током последње деценије дведесетог века - осиромашење и незапосленост, економска криза и инфлација, елементи политичког терора, санкције и изолација, ратови на просторима бивше Југославије и бомбардовање 1999. године су свој климакс доживеле у паду режима Слободана Милошевића 5. октобра 2000. године. Са променама, које су уследиле после парламентарних избора крајем 2000. године, започета је деконструкција оних друштвених снага које су свесно конструисале верске секте као друштвени проблем. Са постепеним нестанком тих актера са социјалне сцене нестају и они агенси који су се самопрокламовали као "заштита" од верских секти, на пример ФОНАС, или им се делатност преусмерава на базичне циљеве због којих су основани, што је случај са Црвеним крстом. Широки фронт који се бавио ширењем уверења о погубном утицају верских секти на друштво и нацију заснован на политичкој подршци владајуће странке и инфраструктури државних и парадржавних организација се практично распао, а корифеји стигматизације верских секти у недостатку великог броја јавних трибина и других наступа су потражили окриље у цркви или нестали са јавне сцене.

Постпетоктобарску политичку ситуацију у Србији карактерише деконструкција политичког и економског поретка који је изграђен у доба Слободана Милошевића. Проузимање свих полуга власти крајем 2000. године значило је

танистичку квалификацију" која се приписује "мањој групи присталица реда *Ordo Templi Orientis*".

преусмеравање Србије у правцу транзиције и евроатлантских интеграција са крајњим циљем прикључењем Европској унији. Ксенофобичне теорије завере су маргинализоване, а носиоци таквих идеја, односно, политичке странке које су водиле Србију у претходном периоду, били су у или у опозицији (СПС и СРС) или су нестале са политичке сцене (ЈУЛ). Власт је вршила широка коалиција политичких странака (ДОС) створена ради рушења режима Слободана Милошевића. Током три године власт, која је сменила коалицију СПС-СРС-ЈУЛ, била је еродирана споља и изнутра. Најтежи спољни ударац досовска власт је доживеле убиством Председника владе Зорана Ђинђића 12. марта 2003. године, а најтежи унутрашњи напуштањем владе од стране партије тадашњег Председника СРЈ Војислава Коштунице (ДСС) августа 2001. године и колебањима мањих странака унутар владајуће коалиције, која су кулминирала новембра 2003. године и довела до расписивања ванредних парламентарних избора.

Најзначајнији резултат избора у децембру 2003. године је повратак на политичку сцену СПС која је, омогућила Војиславу Коштуници да формира мањинску владу, и тиме не само осигурала свој поновни политички живот већ и остваривала значајан политички утицај на законодавну делатност владе и скупштине. Од 2004. године наступа период постепене регресије на политичку реторику и праксу од пре 5. октобра 2000. године.³ Та регресија је ишла релативно

³ Описујући "традиционалисте", који од почетка 2004. године усмеравају државну политику у Србији, А. Димитријевић пише: "Они са подозрењем прихватају оно што долази са стране, а радикалнији међу њима живе у уверењу да су "непријатељи свуда око њих". (...) За њих је само оно што је "старо и проверено", а често и "оно

споро на почетку да би се изнутра и споља убрзавала негативним ставом према референдуму у Црној Гори и постављањем статуса Косова као централног политичког питања кулминирајући крајем 2007. и почетком 2008. године у изразитој антиамеричкој политици, политици претњи и држања лекција Европској унији о томе шта сме, а шта не сме да чини, министарских упутстава Генералном секретару Уједињених нација шта треба да ради⁴ удаљавања од атлантских интеграција и "уцењивања" учешћем у европским процесима кроз условљавање процеса придруживања.⁵ Анало-

наше" једино мерило вредности. Иако међу њима има доста разлика (секуларисти и религиозни, десни и леви...) они су често заробљеници историјских митова (старијих и новијих). Често се квази-православни обичаји грчевито користе као средство одбране пред налетима глобализације. Они често имају отпор према свему новом као нечем декадентном. Чини се да припадници "ове Србиј" имају више страхова према променама и да се теже усуђују на индивидуални напор и предузетништво. То је један од разлога што у сфери предузетништва, медија, нових технологија, културе и цивилног друштва далеко заостају за припадницима "друге Србије". (А. Димитријевић, Два лица Јанусовске Србије, текст објављен на интернет сајту часописа "Нова српска политичка мисао" - http://www.nspm.org.yu/debate_2007/2007_dimitrijevic1.htm)

⁴ Министар за Косово и Метохију Слободан Самарџић је поручио генералном секретару УН да би требало да води рачуна о поштовању међународног права, а мање о "сепаратистичким аспирацијама милитантних припадника мањинских етничких заједница". ("Политика", 3. 01. 2008.) (Подлвачење И.К.)

⁵ Овај, каснији развој догађаја, само служи као илустрација *исхода* политичких кретања у периоду после парламентарних избора крајем 2003. године. Као што уочавају политички аналитичари елементи овог пута удаљавања од евроатлантских интеграција могу се пратити и кроз односе коалиционих партнера (ДС, ДСС и Г

гија са Милошевић-Шешелевом надом у савез са Русијом и Белорусијом огледа се у пуном ослоњу на Русију уз преговоре о уступању значајних националних технолошких и тржишних ресурса.⁶

Сличност крајњих порука политичких дискурса, релевантних за ставове према верским сектама, од пре 5. октобра 2000. године и оних после парламентарних избора у децембру 2003. године стварају сличан контекст у коме се јављају/интерпретирају социјалне појаве. Оно што разликује ситуацију после 2004. године је да, уз општи политички дискурс, који напушта евроатлантске интеграције и улазак у Европу као примарни циљ и стварања изолованих и специфичних решења ("војна неутралност"),⁷ не постоје бројни

17) у влади формираној 2007. године (Види С. Антонић, Пукотина на два пута, "Политика" 10. 01.2008.)

⁶ "Прави 'рат' је настао када се у јавности појавила цифра од 400 милиона евра колико су Руси спремни да плате за 51 одсто власништва НИС и још 500 милиона евра за улагања. Министар економије Млађан Динкић напустио је место у Владиној радној групи и заузео став да је руска понуда неприхватљива и да би било боље да се НИС изузме из споразума. - Боље је да се распише квалификациони тендер са аукцијом у завршници, на којој бисмо за НИС добили пет до осам пута вишу цену од ове коју су Руси понудили - објаснио је Динкић после последње прошлогодишње седнице Владе. - У споразуму се не помиње сигуран пролазак гасовода "Јужни поток" кроз Србију, већ да ће Руси тек током ове године одлучити и то по тржишном принципу. Према платформи, Руси ће учинити напоре да се то деси." ("Вечерње новости" од 2 .01.2008.)

⁷ "Због укупне улоге НАТО пакта, од противправног бомбардовања Србије 1999. године без одлуке Савета безбедности до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО „конечан орган” власти у "независном Косову", Народна скупштина Републике Србије доноси одлуку о проглашавању вој-

агенци који ће масовно опште ставове конкретизовати на "светску заверу против Србије" и описати улогу верских секти у тој завери. То значи да у елаборацији положаја Србије у свету доминирају описи политичких фактора који угрожавају српске интересе као што су САД, НАТО, Европска Унија, делови Уједињених нација (Специјални изасланик или чак и сам Генерални секретар), а да изостају дискурси класичне теорије завере, који би обухватили све врсте "спољашњег и унутрашњег непријатеља". Самим тим нема ни оног ешалона државних и парадржавних организације које су биле и детектор и брана "растућим утицајима верских секти". Но, без обзира на чињеницу да се идеолошка регресија одвија претежно на политичком плану целина друштвене климе се попут клатна враћа ка топосима Милошевићевог доба.

не неутралности Републике Србије у односу на постојеће војне савезе до евентуалног расписивања референдума на којем би се донела коначна одлука о том питању. " (Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије од 26. 12. 2007.године.) У целини на вебсајту Народне скупштине: - http://www.parlament.sr.gov.yu/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=465&t=Z#

8. Стварне претње, лажне претње и решења – основ масовне панике

Стварна претња се огледа у томе што повратак политичке реторике и праксе од пре 2000. године за собом повлачи и претњу искушаним последицама те политике а то су санкције, инфлација и економска беда, бобмардовање и рат. Но, стварне претње представљају тек основу за стварање митске свести која у неком свом делу гради наративе који покрећу масовне панике. За стварање таквих наратива и/или урбаних легенди потребне су логичке кондрадикторности и амбигвитети. Амбигвитетност, која креира основе свеколиких масовних паника се, у случају масовне панике у Шапцу 2006. године, састоји из неколико инкорпорираних или импутираних политичких представа које су међусобно логички супротстављене. Једна се састоји из непостојања корелација између спремности на поновну изолацију, беду и рат, са једне стране, и гласања за политичке странке чија реторика и политика воде у том правцу, са друге стране. Други амбигвитет налази се на равни политичког опредељења и огледа се, са једне стране, у изразитој опредељености грађана Србије за улазак у Европску унију која је констатована код 68% грађана 2002. године, затим расте на преко 70% 2003. и 2004. године, до пада на 64% 2005. и стабилизације на 69% 2006. и 2007.

године,¹ и, са друге стране, у великом броју опредељених за политичке опције које су експлицитно или прикривено против интеграције Србије у Европу. Такве контрадикторности садржане су у појединачним свестима, јер на пример 2006. године свега 12,3% грађана се изјашњава против прикључења Европској унији² док истовремено на парламентарним изборима у јануару 2007. године 27,8% гласа за СРС³ као најгласнијег, мада не јединог, ескпонента антиинтеграцијске политике. Структурална антропологија је постулирала логичке контрадикције као извор митске свести чак и када се налазе на нивоу колективне свести. У случају политичке свести у Србији, нарочито од 2004. године, те контрадикторности су индивидуализоване и то у великом броју појединаца, што представља генеричку основу грађења сваколиког митског или легенстраног садржаја, па и наративних предлогака за масовне панике.

Стварна претња која је присутна у свести грађана црпи се из искустава током последње деценије двадесетог века. Она се састоји из врло живог сећања на све недаће кроз које је друштво пролазило у време режима Слободана Милоше-

¹ Истраживање јавног мњења под насловом "Ставови грађана о процесу европске интеграције Републике Србије" врши сваке године владина организација Канцеларија за придруживање ЕУ Владе Србије која резултате објављује на свом интрнет сајту - <http://www.seio.sr.gov.yu>

² Резултати истраживања из 2006. године Канцеларије за придруживање Европској унији Владе Србије налазе се на адреси: http://web.uzzpro.sr.gov.yu/kzpeu/press/press_javno_mne-nje_nov_2006.ppt

³ Извештај ЦЕСИД-а о резултатима ванредних парламентарних избора у Србији одржаним јануара 2007. године. http://www.cesid.org/rezultati/sr_jan_2007/index.jsp

вића, од рата и санкција, до беде и инфлације, унутрашњег терора и НАТО бомбардовања. Регресија политичких дискурса и праксе дела владајућих странака (ДСС и НС) и њихова, повремена колаборација са СПС⁴ и СРС⁵, носиоцима Милошевићевог режима, и политичко удаљавање од интеграције у Европску унију, упркос "непрекинутом процесу", творе стварну претњу да ће се вратити Милошевићева времена.

Лажна претња, која индиректно гради наративни основ за масовну панику, садржана је у ранијим претњама које су ширили предводници примитивног антикултног покрета да ће верске секте уништити суштину српског националног бића, да су део "специјалног рата", претњама које су се сударале са реалношћу у којој верске заједнице квалификоване као секте имају статистички занемарљив број чланова, а бивале су представљане као велики и моћан непријатељ српског народа. Са друге стране, директна лажна претња садржана је у самом наративу и она говори о томе да припадници "канибалистичке секте" уједају људе ноћу у градском парку.

Могућа решења претњи, било да се ради о стварним или лажним претњама, мотивишу на понашања која се реализују и у масовним паникама. У масовне панике се претварају неконструисани друштвени проблеми, односно оне друштвене напетости које нису путем ширења уверења завредиле општу друштвену пажњу. Неконструисани друштвени проблеми у условима друштвене организације која омогућава непосредно ширење наратива лако постају масовне панике.

⁴ СПС је по државао Коштуницу мањску владу у периоду од почетка 2004 године до избора у јануару 2007.

⁵ Посланици ДСС су изгласали 8. маја 2007. године Томислава Николића, шефа СРС, за Председника Народне скупштине.

Од посебног значаја за ширење уверења су могућности решавања стварних претњи што значи да успешност ширења уверења не зависи само од социјалних актера који на томе раде, већ и од садржаја ширених уверења. Далеко лакше ће се ширити уверења која у себи садрже могућа решења и самим тим лакше стицати статус друштвеног проблема, од оних која не садрже таква решења и за које се, самим тим, може претпоставити да ће се трансформисати у урбану легенду или масовну панику.

Решење стварне претње у великој мери изгледа као да је ван домета индивидуалне акције или акције на нивоу локалне средине, чак и тренуцима када постоји прилика да се стварна претња отклони. Промена политике, која дозвољава претњу не само реторичке, већ и реалне егзистенцијалне регресије, могућа је на за то предвиђени начин – парламентарним изборима. Управо у тренутку када је после више дана трајања кулминирала шабачка масовна паника од "канибалистичке секте" 11. новембра 2006. године Председник републике је расписао ванредне парламентарне изборе за 21. јануар 2007. године.⁶ Управо са расписивањем парламентарних избора отворила се, шанса да се ретрополитика водјена у периоду 2004-2006. година преусмери. Велики напредак су, у поређењу са изборима из децембра 2003. го-

⁶ Нагло гашење масовне панике је опште место у свим проучаваним случајевима. Такав завршетак је најчешће изазван неким догађајем који има везу са узроком панике и служи као "алиби" за њен крај. Тако је бановачка паника од "бубрегаша" завршена после двоструког убиства, које је прво проглашено за дело "бубрегаша", па већ дан касније било приписано "сатанистичкој секти", да би полицијском истрагом било означено као дело појединца наркомана и психопате. (Види D.Antonijević, op. cit. 48-49.)

дине, оствариле оне политичке групације које се залажу за европску интеграцију,⁷ што је резултат ширења уверења у изборној кампањи. Сасвим је могуће да је расписивање избора довело до тога да се страх од регресије на Милошевићево доба разрешава на начин могућег решења стварне претње – парламентарним изборима и сменом са власти политичких снага које воде у том правцу.

Отварање могућности отклањања стварне претње укинуло је и њену трансформацију у лажну претњу. Но, пре појаве те могућности лажна претња која је резултирала страхом од канибалистичке секте била је "решавана" у оквиру индивидуалних могућности – редукцијом понашања. Индивидуална рестрикција кретања, која у резултанти има масовну рестрикцију тј. масовну панику представљала решење претње у оквирима могуће акције.

⁷ ДС је остварила напредак са 12,6% на 22,9%, нова странка ЛДП је са коалицијом освојила 5,3%, док се странка Г 17 и поред учешћа у влади, која је започела регресивну политику, уз видан пад броја гласова, одржала на нивоу (6,8%) који јој омогућио наставак парламентарног живота. Тренд је настављен на ванредним парламентарним изборима у мају 2008. године где су европски оријентисане коалиције и странке оствариле видан напредак – коалиција "За европску Србију" чију главнину сачињавају ДС и Г17 освојила је 38,7%, а ЛДП 5,24 % што је укупни пораст за 8%, док је антиевропски блок, у који се експлицитно укључила коалиција ДСС-НС, остварио губитак од 5% и то свих 5 % баш тзв. народњачка коалиција ДСС и НС. Резултати избора према <http://www.cesid.org/rezultati/index.jsp>

9. Генерисање масовне панике

а) Дифузија: Сремска Митровица - Шабац *via* медији

Емпиријски импулс стварања наратива, односно, његова "истинита" основа, налази се у једном стварном и једном медијском догађају, то јест у њиховој комбинацији. Догађај који се инспирисао наратив се неспорно одиграо у Сремској Митровици. Новински извештај о том догађају¹ даје скоро све елементе за изградњу наратива који је покренуо шабачку масовну панику. Опис догађаја који је дао један од учесника, али истовремено и осумњичени, садржи назив групе "Ханибали", опис главне радње – безразложног напада са уједањем, опис изгледа актера (обучени у црно и носе "мартинке") и опис додатне опреме ("металне вилице"). Насупрот верзији која настаје у корелацији актера и медија, сам догађај из визуре полицијског извештаја изгледа као обична туча у којој су коришћени и зуби. Ову полицијску верзију индиректно потврђују и изјаве лекара да се у тучама врло често употребљавају зуби што доводи до откидања појединих делова тела, посебно ушију. Међутим, анализа "веродостојности" исказа

¹ Н. Божић, Митровчани у чељустима "Ханибала", "Блиц", 27.10.2006.

учесника/осумњиченог је релевантна за разматрање питања зашто се масовна паника није јавила у Сремској Митровици где се догађај одиграо. Сремска Митровица је град сличних основних социјалних карактеристика као и Шабац и информације о градском животу "брзо путују" као и у свим заједницама те величине и структуре. То у овом случају важи за догађај који се одиграо у ноћи између 14. и 15. октобра 2006. године, али и за многа знања о месту и актерима самог догађаја. Грађани Сремске Митровице добро знају простор у коме се догађај одиграо, али имају и, можда фрагментарна и несистематизована, знања о његовим актерима. Сигурно, је да у вршњачкој групи, а потом путем ширења по вертикали старосне поделе, постоје знања о томе ко су особе поменуте у полицијском извештају и тексту у новинама. Таква сазнања су спречила да се око поменутог догађаја, о коме су Сремскомитровчани имали сигурно и усмена сазнања, испреде прича о "канибалистичкој секти". Чак ни текст у новинама у коме је учесник/осумњичени готово извео закључак о постојању "канибалистичке секте" није могао да створи ни наратив ни масовну панику јер су се садржаји косили са примарним искуством и осталим залихама знања грађана.

Насупрот сремскомитровачким знањима о личностима и околностима догађаја у ноћи између 14. и 15. октобра 2006. године, шабачка јавност је о "уједању у Митровици" могла бити информисама једино преко новина или у појединачним контактима становника два релативно удаљена града.² Трагови "сремскомитровачког" порекла канибалистичких "напада" у Шапцу могу се пронаћи у делу наратива који говори о "језгру канибалистичке секте" у Сремској Митровици и њеном

² Сремска Митровица и Шабац се налазе на растојању од преко 30 километара.

"ширењу" на Шабац. И док су Сремскомитровчани могли да текст из новина прочитају кроз призму сопствених сазнања о томе ко у току вечери и ноћи проводи време у градском парку и шта за то време ради, шабачки читалац није имао тај "заштитни визир" већ се директно суочавао са онима што су новине пренеле као исказ учесника/осумњиченог. Стога је једна једина реченица о сличном или идентичном "догађају у Шапцу" врло лако произвела стварање новог "шабачког" наратива који је постао предложак масовне панике.

б) Рецепција и трансформација

Суштинско питање "шабачког канибализма" гласи: зашто су један догађај у суседном граду и један новински текст о том догађају генерисали наратив који је узроковао/пратио масовну панику. Или, другачије формулисано, питање гласи: који су то елементи социо-културног миљеа који су погодили рецепцији и трансформацији та два садржаја.

Из ранијих одељака овог текста се види да је тај миље сачињен од етнознања о канибализму и вампиризму. Представе о канибалима створене маскултурних производима су деегзотизовале канибализам и сврстале га у класичну психопатологију. Вампиризам је избледео као локално традиционално веровање у вампира, али је ревитализован и редизајниран читавим Дракулијанским циклусом који обухвата књижевност, филм и стрип у својим хорор жанровима. Свеукупно посматрано маскултурно продуковане представе о канибализму и вампиризму представљају сасвим довољну основу на којој се може градити разумевање пристигле инфомације о конструкцији која је названа "канибалистичка секта". Свакако да је концептуализација "канибалистичке секте" била омогућена и дуготрајном стигматизацијом верских секти. Двоструки

ослонац ове концептуализације маскултурна фикција (хорор) и религијски реалитет (постојање верских заједница које су одређене као верске секте) учинио је да такав бастард не изазове сумњу која би била очекивана да се ослањала само на фикцију филма, романа или стрипа.³

Једна рана класификација гласина их дели на гласине жеља и маштања (Pipe-Dream, Wish Rumor), затим гласине страха и анксиозности (Bogie Rumor) и гласине агресије и мржње (Wedge-Driving, Agression Rumor).⁴ Ова класификација се може инкорпорирати у касније конструктивистичко схватање друштвених проблема као резултата ширења уверења у социологији и у фолклористичку анализу урбаних легенди или наратива који се налазе у основи масовних паника. Оваква комбинација омогућује да се стигматизација секти у доба примитивног антикултног покрета Милошевићевог режима схвати као ширење уверења агресије и мржње. Конкретно, рецепцију приче о "канибалистичкој секти" омогућују створене представе о верским сектама које се састоје из њихове стигматизације и етаблирања борца/спасиоца који ће

³ Неопходност двоструког ослонца акције се види и на сасвим другом примеру. У банатском селу Међа покренута је иницијатива за подизање споменика Тарзану/Џонију Вајсмилеру за кога се претпоставља да је пореклом из тог села. То значи да је један елемент чисте фикције ("Тарзан") комбинован са реалним човеком, глумцем који је у више филмова играо улогу Тарзана, и који је митском матрицом доведен у везу са селом.

⁴ R. H. Knapp, A Psychology of Rumor, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 8. No. 1. 1944. 23-24. Ова класификација се често и погрешно назива по Роснову и Фајну на основу њихове књиге из 1976. године у којој су прихватили и ревитализовали Кнапову класификацију. (R. L. Rosnow – G. A. Fine, *Rumor and Gossip. Social Psychology of Hearsay*, "Elsevier", New York, 1976.)

спречити њихово погубно деловање. Међутим стигматизација верских секти није произилазила из парцијалне борбе цркве, државних и парламентарних организација већ је била део ширег ксенофобично-аутистичног политичког пакета. У тој политичкој парадигми се, у различитим индивидуалним или групним формулама, налазе и традиционализам, антиевропејство и антиглобализам, инфериорна ксенофобија базирана на зависти и мит о наднароду заснован на представама о супериорности, примитивни национализам и шовинизам, верски фанатизам и прозелитизам, мит о небеском народу, народу који је створио свет и народу који ће срушити нови светски поредак, русофилство и расизам. Повратак елемената ове парадигме, у нешто другачијој формули него што је била Милошевићева, асоцира управо на комбинацију која је, уз све повремене промене, била пропагирана током више од једне деценије. За обичног и темељно амбигвитетног појединца асоцијација на прошлу парадигму једним њеним делом призива целину. У случају када нова формула старе парадигме не садржи све елементе, митска мисао их дописује бриколирајући оно чиме располаже. Стигматизација верских секти не представља битан део нове формуле старе парадигме и стога се тај део формуле мора реконструисати уз помоћ старих знања и нових подстицаја. Сремскомитровачки догађај је у шабачкој рецепцији попунио празнину у новој формули која се не бави верским сектама уз једну битну трансформацију. Ширење уверења агресије и мржње, које су спроводиле релевантне друштвене снаге, је по престанку друштвене моћи на којој се то ширење градило, створило предуслов за ширење гласина и наратива, само овог пута не гласина агресије и мржње, већ гласина страха и анксиозности. Док је Милошевићево доба, уз детекцију опасности по биће српског народа коју у себи носе верске секте, нудило и хероја-спасиоца у ли-

ку полиције, војске и паропартијских организација попут ФОНАС-а и преобликованог Црвеног крста, који се брину и боре да сачувају здраво народно тело, у периоду после 2003. године нема тог заштитника и људи су остављени да се сами сналазе и бране. Стога им је једино средство да редукују своје кретање и да не излазе ноћу у град.

Садржај

Иван Ковачевић

**СТРАХ И ПАНИКА. СОЦИОЛОШКА ПРИЧА
О ШАБАЧКИМ КАНИБАЛИМА 5**

1. Легенда или паника, 7. – 2. Паникографија, 11. – 3. Друштвена организација – микросоцијални оквири трансфера информација, 22. – 4. Реалије, 25. – 5. Канибалистичка секта, канибали, вампири, 30. – 6. Стигматизација верских секти као неуспешно конструисање друштвеног проблема, 45. – 7. Друштвена напетост – политички оквири, 48. – 8. Стварне претње, лажне претње и решења – основ масовне панике, 55. – 9. Генерисање масовне панике, 60.

Бојан Жикић

СТРАХ, ЗЛО, ЛУДИЛО 67

1. Жанр, 69. – 2. Страх, 73. – 3. Ментално путовање у једном смеру, 79. – 4. Лудило, 87. – 5. Зло: лудило које конзумира страх, 98.

Иван Ђорђевић

СТРАХ, ОТПОР И ИДЕНТИТЕТ 127

Јуче..., 135. – Сутра..., 169. – Данас..., 185